

ЛЕКЦІЯ 1

Синтаксис як наука і як синтаксична будова мови. Предмет і завдання синтаксису. Основні синтаксичні одиниці

План

1. Поняття про синтаксис як один із рівнів мови та як розділ граматики. Предмет і завдання синтаксису як граматичного вчення.
2. Основні синтаксичні одиниці.
3. Поняття про три аспекти вивчення синтаксичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис : підручник / за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2013.
2. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004.

Допоміжна

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2005.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993.
3. Загнітко А. П., Вінтонів М. О., Сегін Л. В. Український синтаксис : навчально-практичний комплекс : [в 2 ч.]. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ : Дон НУ, 2011.
4. Плющ М. Я., Грипас О. Ю. Системна організація граматичної будови української мови. Таблиці. Схеми : навч. посіб. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015.
5. Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2007.

- 1. Поняття про синтаксис як один із рівнів мови та як розділ граматики. Предмет і завдання синтаксису як граматичного вчення**

Термін синтаксис ("складання", "будова") вживається в двох значеннях:

- 1) один із рівнів мови, елементами якого постають члени речення, словосполучення, речення, еквіваленти речення (його функціональні замітники, наприклад: *Так! Ні! Аякже! Еге ж! Хіба?*);

2) *граматичне вчення* про структуру, семантику і функції синтаксичних одиниць (членів речення, словосполучень, речень).

Цілком застосовне вживання терміна *синтаксис* і щодо розділів: синтаксис словосполучень, синтаксис членів речення, синтаксис речень, синтаксис еквівалентів речення; синтаксис простого речення, синтаксис простого ускладненого речення, синтаксис складного речення.

Синтаксис **тісно зв'язаний** із морфологією, лексикологією, фонетикою.

Об'єкт і предмет синтаксису

Об'єктом синтаксису сучасної української літературної мови постає вся її синтаксична будова, яка формується з усіх без винятку синтаксичних одиниць – членів речень, словосполучень, речень, їхніх форм, різновидів.

Предметом вивчення в синтаксисі є синтаксична теорія, синтаксичні правила, всі характеристики об'єктів синтаксичної структури мови, тобто реальних членів речення, словосполучень, речень. Якщо об'єкт синтаксису має *об'єктивний* характер, то предмет синтаксису є *об'єктивно-суб'єктивним* явищем, бо створюється мисленням науковців-лінгвістів, звісно, на об'єктивній основі.

У тривалому, кількадесятирічному мовленні окрема особа використовує мільярди і мільярди конкретних речень, які належать до небагатьох структурних типів речення, бо кожне конкретне речення, яке реалізується усно чи писемно, є простим або складним реченням, двоскладним чи односкладним.

Кожне конкретне речення втілює в собі одну з типових для конкретної мови *структурну схему речення*, будується за певним усталеним у мові абстрагованим зразком зі слів і словосполучень, дістаючи матеріальне вираження в звуках.

Завдання синтаксису – вивчити характеристики реальних речень, словосполучень, членів речення, узагальнити й згрупувати їх та описати типи речень, словосполучень, членів речень, характерні для тієї чи тієї мови.

Наприклад, речення *Поет пише віри, Хлопець малює картину, Мама готує борщ*, мають однакову формально-граматичну і семантико-синтаксичну структуру, отже, належать до одного типу;

а речення *Поет пише віри, Хлопець іде стежкою, Дівчина умивається росою* мають різну формально-граматичну і семантико-синтаксичну структуру, отже, належать до різних типів.

2. Основні синтаксичні одиниці

В українському мовознавстві набуває поширення вчення про три синтаксичні одиниці:

- речення;
- словосполучення;
- мінімальну синтаксичну одиницю.

Речення - це основна і найбільша предикативна одиниця в мовній системі. Його зміст через модально-часові параметри (ірреальність, спонукальність, бажальність, теперішній, минулий, майбутній час) співвідноситься з дійсністю, виражає певну інформацію. У мовленні речення виконує комунікативну функцію.

Словосполучення – непередикативна синтаксична одиниця, яка функціонує лише в складі речення, є його компонентом. У живому мовленні словосполученнями ми не користуємося.

Мінімальна синтаксична одиниця так само функціонує лише в межах речення чи словосполучення і є їхнім складником-компонентом. Мінімальну синтаксичну одиницю традиційно називають «член речення».

Отже, центральною одиницею у синтаксисі є речення, а словосполучення і мінімальна синтаксична одиниця функціонують тільки в реченні. Словосполучення і мінімальні синтаксичні одиниці переважно є компонентами, що репрезентують найвищі морфологічні одиниці (частини мови та сукупність їх форм).

Синтаксичні одиниці перебувають в ієрархічних зв'язках. *Вершиною* цієї ієрархії є речення, якому підпорядковані словосполучення і мінімальна синтаксична одиниця. Відмінності між синтаксичними одиницями зумовлені передусім граматично, оскільки за змістом вони можуть бути майже однаковими, пор.: *Утворили слово* (речення) – *утворення слова* (словосполучення) – *словотворення* (мінімальна синтаксична одиниця).

3. Поняття про три аспекти вивчення синтаксичних одиниць.

У сучасній граматиці вивчення синтаксичних одиниць передбачає їхній різнобічний аналіз, або **багатоаспектність підходів**.

Найчастіше виокремлюють три підходи:

- формально-синтаксичний підхід. Синтаксичні одиниці розглядають у системі мови. Досліджують формальну будову синтаксичних одиниць. Основними поняттями цього підходу є синтаксичний зв'язок, формальний компонент речення (член речення), формально-граматична структура речення, формально-граматичний тип речення, формально-граматична структура словосполучення, формально-граматична структура члена речення.
- семантико-синтаксичний підхід. Синтаксичні одиниці розглядають у системі мови. Ураховують взаємозв'язок формальної будови і значення синтаксичних одиниць. Основними поняттями цього підходу є ситуація, пропозиція, семантико-синтаксичні відношення, семантичний компонент речення (синтаксема), семантико-синтаксична структура речення, семантико-синтаксичний тип речення, семантико-синтаксичний тип словосполучення.
- комунікативний підхід. Розглядають речення в конкретній мовленнєвій ситуації, тобто речення-висловлення. Основні поняття в цьому підході – комунікативний тип речення (тип речення за метою висловлення, емоційним забарвленням), актуальне членування речення, тема, рема.